

ПРЕДГОВОР

В историята на народите има години съдбоносни, които слагат край на епохи, възвестяват нова ера, дават тласък на развитието и променят хода на събитията. Такава е годината 1492 в историята на Испания.

В началото на 1492 г. – януари – последният мавърски владетел на Гранада се предава на Изабела Кастилска и Фердинанд Арагонски след дългогодишна и мъчителна обсада.

Поставя се край на седемвековен период в историята на Испания, на периода на Реконкистата (освобождаване на испанските земи от господството на маврите).

Постигнато е териториално единство под хегемонията на Кастилия, носителка на обединителната мисъл. Кастилия е допринесла най-много за успеха, показала се е най-твърда и безкомпромисна, най-фанатична, понесла е най-много жертви.

Но на това териториално единство не отговаря народностна и верска хомогенност.

На полуострова, особено в Андалусия и по средиземноморското крайбрежие, живеят стотици хиляди маври – наречени след насилственото покръстване мориски. В градовете те са главно занаятчии. Благодарение на голямата си работливост и пестеливост, те забогатяват бързо. В селата те са отлични и крайно изпълнителни земеделски работници, несравними майстори при напояването в една страна, която страда от безводие. Над тях обаче тежи основателното може би подозрение, че те всъщност не са се отказали окончателно от предишната си вяра. Поради това те живеят със страха, че ще бъдат изгонени от земите, с които са се сраснали от векове.

В Испания живеят също и стотици хиляди евреи, покръстени и те, наричани конверсос. В техни ръце е почти изцяло търговията, зараждащото се банково дело, някои занаяти. Те населяват предимно градовете. И до днес в старинните селища на Испания има квартали, които се наричат худерия (еврейски квартал) и морерия (мавърски квартал). Католиците не вярват и на покръстените евреи, постоянно се пръскат слухове, че те спазват старите еврейски обреди и празнуват своите празници.

Изабела Кастилска се стреми на всяка цена да осъществи или по-скоро да укрепя създаденото набързо и доста формално религиозно единство, защото в него вижда единствената здрава спойка и основа на обединената вече териториално държава. За целта тя си служи с Инквизицията, въведена в страната през 1480 г. и превърната много скоро в послушно оръдие на кралската власт. Инквизицията вилнее именно срещу лъжепокръстени маври и евреи, както и срещу католици, обвинени в еретичество.

И тъй се идва до 31 март 1492 г., когато срещу евреите се взема още по-крайна мярка. Около 160 000 от тях са изгонени от Испания.

На 12 октомври (трета крайно важна дата през същата година) Христофор Колумб открива Новия свят.

Започва много сложен исторически процес. Към Индиите, както се наричат в тогавашната испанска история новите земи, тръгват откривателите, които са смели моряци. Тях следват завоевателите (конкистадорес) – калени в десетки битки бойци, авантюристи, дръзки и безпощадни, а рамо до рамо с тях действат с мисионерския си кръст безпощадни във фанатизма си духовници. И на последно място, най-многобройните, мирните преселници (побладорес), които проникват в покorenите от завоевателите земи, за да търсят поминък и по-лесни печалби.

Спонтанното преселение е истинско кръвопускане за народа. През отворената вена изтича най-бойкото, най-предприемчивото, най-жизнеспособното. Това са преселници, които скъсват окончателно с родните си места и със страната си – не са временна икономическа или политическа емигрантска вълна.

В обратна посока на този човешки поток, който прорязва океана, потича не поток, а река от богатства, придобити без усилие благодарение на безплатния робски труд. Потомците на славните инки гинат от непосилен труд в златните мини на Перу. Тези блага, насочени към Испания, не са предназначени за нея, не се застояват там, не създават благосъстояние, не подобряват бита. Тези несметни богатства, тези галери, пълни със злато, създават само лъжлив мит и фалшива легенда, някакъв мираж за народа, мираж, който само залъгва и разочарова. В Испания тези богатства се задържат малко и облагодетелстват само определени кръгове. След това те се пръскат из света. Нека видим защо.

Четвърт век след тази съдбоносна 1492 г. – по силата на кралски бракове и династични наследствени закони – в Испания започва епохата на Хабсбургите. Първият от тях, Карл I (1517–1556) (известен в историята повече като Карл V, защото през 1519 г. той е избран и за германски император), макар и внук на Изабела Кастилска, е приет в Испания като чужденец. Като Хабсбург и германски император той подчинява испанските интереси на династически и имперски цели. Карл V, който се е наричал император на Европа и на Америка, крал-самодържец на страната, в която слънцето не залязва, пръска стичащите се от Новия свят богатства в начинания, чужди на испанския народ – войни срещу протестантските князе в Германия, срещу Франция, за господство в Италия, срещу бунтовна Фландрия, за

експанзия в Северна Африка. Но не е само това. Той се сеща, че е испанец само когато му е нужна прочутата на времето си испанска пехота и я превръща в страшилище за Европа. Така той разрязва друга вена, през която жестоко се обезкръвява и без това вече изтощения испански народ.

Неговото управление е ознаменувано и с друго важно събитие. През 1521 г. той жестоко потушава бунта на редица градове в Кастилия (бунта на Комунерос) срещу абсолютната кралска власт в защита на извоювани в предишните векове права и привилегии, и им налага големи ограничения.

Това развитие се задълбочава още повече при неговия син, Филип II (1556–1598), тази черна сянка, вградена в каменния Ескориал, първият крал-бюрократ на Испания, който управлява от дъното на мрачния си кабинет, враг на всякакъв – колкото и малък да е той – лъч на свобода, монарха на кладите, господар и роб на Инквизицията. Две Големи сражения – Лепанто (1571), голяма победа над турците, но неизползвана политически и военно, поради съперничества и егоистични интереси; съкрушителното поражение на Великата армада (1588), жесток удар, нанесен на испанския престиж и на испанската търговия от зараждащата се британска морска мощ, начало на упадъка на Испания – са връхни точки на кървавото управление на Филип II, на един период на непрекъснати и изтощителни войни, на развилняло се самодържавие, средновековен консерватизъм и религиозно мракобесие.

От 1598 до 1621 г. крал на Испания е Филип III. Той има тъжната слава на безславен епигон, слаб и безхарактерен, до висша степен безличен. Той не е личността, която може да спре развитието, да тръгне по нови пътища, да вземе решения, които ставт повратни моменти. При неговото управление кризата се изостря.

Изгонването на една част от евреите и упражняваният гнет над останалите допринасят за застой и замирането на търговията. Вместо Испания да стане със златото на Новия свят богата страна и първа финансова сила, нейните крале – Карл V и Филип II – изпадат до положението на жалки длъжници на немските банкерски къщи „Фугер“, „Велсер“ и др. През 1539 г. Карл V им дължи един милион дуката, а през 1551 – 6 800 000. В един само заем „Фугер“ и „Велсер“ му авансират 12 тона злато. Испанските крале се виждат принудени да залагат отвъдокеански владения, дори и мини в самата Испания, за да посрещат задълженията си. Заплахата от банкрут е реална опасност.

Мориските, заподозрени, че са съучастници и помагачи на бербериските и на средиземноморските пирати при техните набези срещу испанските брегове, че са змия в пазва, първо биват преместени насилствено от крайбрежието във вътрешността и в крайна сметка през годините 1609–1611 са окончателно изгонени. Около 800 000 души са засегнати от тази мярка. Това разорява напълно земеделието в Испания. Липсва работна ръка, занемарява се напояването. На един испански селянин, който обработва със семейството си късче земя, се падат 30 души повече или по-малко паразитни – благородници, духовници, военни, представители на държавната власт, данъчни и съдебни органи. Магнитът на новите земи все по-сил-

но привлича едва кретащите селяни. Призракът на лесното забогатяване разклаща всички устои.

Засилващата се вълна на изселници и непрекъснатото сноване на испанските терсиос (пехотни полкове) из Европа лишават страната от здрави мишци.

През XVI век в Испания е имало 12 000 манастира с около 200 000 монаси и монахини. А известно е, че манастирските имоти не се облагат с данъци, че те непрекъснато се увеличават по пътя на завещания и дарения и че монасите нямат особен вкус към производителния труд.

В държавната администрация и войската служат около 300 000 души.

Нищо чудно, че при тези условия в Испания се появяват и разпространяват прототиповете на героите на тъй наречените шмекерски или измамнически романи (новелас пикарескас) – безкрайно дълго следващи студенти, за които науката е странично занимание, просяци-разбойници, според случая, свещеници, продавачи на индулгенции, крадци и обирджии, бивши военни, които след бойните си подвизи не се унизяват да работят и живеят или живуркат както знаят и както могат.

Лиценциатът Селъориго пише към 1600 г.: „Богатството не пуска корени у нас...“ А един съвременник – англичанин, казал за Испания: „Извор на гордост в долина на нищета.“

Настъпва силно разслоение в благородническото съсловие, тъй характерно за загниващия феодализъм, открива се истинска пропаст между испанските грандове (едри земевладелци и собственици на замъци, пълководци, висши сановници, приближени на кралския двор) – такива са дон Фернандо от първата част на „Дон Кихот“ и херцогът от втората част, такива са херцог де Бехар и граф де Лемос, на които са посветени двете части – и дребните селски дворяни (идалгос), разорени от кризата и от непрекъснатите войни, някои от които имат малко земя (дон Кихот), а други са без земя (Сервантес). Идалгос са въпреки нищетата, в която живеят, с високо самочувствие и продължават да живеят с надеждата, че ще си възвърнат изгубеното обществено и икономическо положение чрез участие било в някоя война, било в някоя колониална експедиция.

В европейската култура се извършва истинска революция. Появяват се имената на гиганти на човешката мисъл като Коперник, Галилей, Рабле, Еразъм, Томас Мор, Шекспир и др., които дават мощен тласък към ново развитие.

Рушат се последните останки на феодализма. Големите географски открития – ерата на великите мореплаватели – разклащат из основи устоите на старото общество, носят коренна промяна в обществените отношения. Реформаторското движение разбива непрогледната тъма на схоластиката и на католическата догма.

Ренесансът и неговият хуманизъм събуждат нова вяра в човека, но той взема различни форми и се проявява по различен начин в западните европейски страни в зависимост от особеното им историческо развитие.

В Испания новото време се сблъсква с най-добре организирана съпротива. Кралската власт, устремена фанатично към създаване и укрепване на монолитно единство – териториално, политическо, народностно и религиозно – облежната на безпощадната Инквизиция, жестоко се справя с опитите на смели испанци като Валдес и Сервет да се реформира испанската католическа църква, опълчва се срещу проникването на еразмизма и на всякакви хуманистични веяния. Инквизицията през 1535 г. забранява официално разпространението на Еразмовите произведения и всякакви прояви на неговите съмишленици в страната, а по-късно Филип II взема мерки за осуетяване на всякакви протестантски прониквания.

Срещу всяка проява на новия ренесансов дух се издигат решенията на Трентския събор, организираната сила на Църквата, контрареформаторската политика на испанските крале. Но въпреки привидното тържество на мракобесието, въпреки наложената духовна блокада развитието не спира.

Най-доброто доказателство за това е Златният век на испанската култура, който озарява с блясък си новото време. Утвърждава се геният на Сервантес, достига до зрелост огромното дарование на Лопе де Вега, появяват се драмите на Тирсо де Молина, сатирите на Кеведо, лириката на Гонгора, историческите трудове на Мариана, Ел Греко и Рибера рисуват своите шедеври, изгрява звездата на Веласкес.

Биографията на Сервантес повече, отколкото биографията на всеки друг автор, е свързана с творчеството на писателя. Дългият му житейски път, неравен и труден, път на несретник, вечна жертва на хорска злоба и завист, на неразбиране, а също и на най-нешастни съвпадения и стечения на обстоятелства, е отразен до голяма степен в неговите произведения. Изпълнени с автобиографични елементи са „Дон Кихот“, пиесите му за Алжир, „Галатея“ и „Пътуване в Парнас“, „Поучителни повести“. В живота на Сервантес трябва да се търси обяснение за много неща, които контекстът на дадено произведение не осветлява достатъчно, а от друга страна, внимателното четене на творбите хвърля светлина върху неясни периоди от живота на автора. Тази жива органична връзка между автор и творчество прави от тях единство в двойна плът. Не могат да се делят без двойно осакатяване тези две сраснали в едно неща. Всеки опит за разграничение или за отделно разглеждане къса кръвно свързани части на едно цяло.

Посещавам в зноен августовски ден малкия университетски град Алкала де Енарес, на около двадесетина километра източно от Мадрид, по шосето за Сарагоса и Барселона. Оскъдни дървета с преждевременно пожълтели листа, пропукана от сушата жълта земя, почти пустинен пейзаж. Прашни улици, дребноградско ежедневие. Безлюден площад с паметник на Сервантес. След дълги спорове между седем градчета на Кастилия, Алкала де Енарес е признат за родно място на Мигел де Сервантес Сааведра. Със страстта на ревностен поклонник и с трепет на човек, предвкушащ неповторимо преживяване, търся следите на великия гражданин на

това изпаднало кастилско селище. Препращан от една страна на друга от случайни минувачи, изправям се най-сетне пред някаква безлична нова постройка. Кино, дава се някакъв уестърн, тъпа чака да се отворят вратите. На една от стените възпоменателна плоча: „На това място се е намирала къщата, в която се предполага да се е родил Мигел де Сервантес Сааведра...“

Рождената му дата не е могла да бъде издирена. Знае се само датата на кръщавката – 29 септември 1547 г. (в Испания църквата е била винаги най-добре организираната власт).

Мигел де Сервантес Сааведра¹ е втори поред син и четвърто от седемте деца на Родриго де Сервантес и Леонор де Кортинас.

Документите установяват, че към 1489 г. един Сервантес (Родриго), с научна степен бакалавър, живял в Кордова, неговият син Хуан, дядо на великия писател, бил адвокат от същия град, а по-късно кмет и губернатор на Осуна. Втори по ред, Родриго, син на този Хуан и баща на Мигел, след прекарано в охолство детство познава лишения и учил-недоучил е принуден да изхранва тежкото си семейство като амбулантен фелдшер-хирург. Хирургическото му майсторство се състояло сигурно в обилно кръвопускане (изкусно боравене с пиявици) и щедро предписване на силни очистителни. Рано сполетялата го глухота идва да усложни още повече положението. Животът на семейството е низ от злополучни местения от град в град под гнета на кредитори и с вечната грижа за утрешния ден.

Данните за ранното детство и юношество на Мигел де Сервантес са доста оскъдни.

За годините 1556–1561 се знае, че семейството е в Кордова във връзка с наследството, оставено от дядото на писателя. За периода 1561–1564 е установено, че скитникът-хирург е с челядата си в Мадрид. Предполага се, че тук Мигел учи за първи път по-системно. Той научава добре литературния кастилски език, а и латинските му познания му позволяват да се запознае с творчеството на Вергилий и Овидий. През годините 1564–1566 семейството Сервантес е в Севиля. Знае се, че Мигел посещава някакво училище, което, макар и езуитско, не вдъхвало особено доверие на органите на Инквизицията. Изобщо образованието на юношата е много разпокъсано, то зависи напълно от пътуванията, които предприема неспокойният и винаги преследван от мизерията и от кредиторите баща. По-късно самият Сервантес ще взема със същата лекота решения да се мести от едно място на друго. Неслучайно главният му герой тръгва да подражава на странстващите рицари.

Но по това време всичко в Испания е в движение. Кралският двор мени престолните градове – Мадрид, Валядолид, пак Мадрид. Испанските гарнизони се местят от град в град и от страна в страна. Разгръща се широко емиграционно

¹ Мигел, а не Мигуел (както често се пише), е кръщелното му име, частичката „де“ показва благородническия му произход. Сервантес (а не Сервантес) Сааведра е бащиното му презиме. [Всички бележки под линия са на преводача.]

движение. Във вътрешността на страната много хора търсят препитанието си в чергарския живот.

Странстванията подхранват въображението на наблюдателния юноша и той събира впечатления от досега си по ханове, друмища и кръстопътища с мулетари, войници, крадци и проститутки. Това обяснява защо Сервантес съсредоточава в един хан по-голямата част от действието в първата част на „Дон Кихот“ и че така вещо описва живописни срещи и любопитни случки между случайно събрани хора от най-различни съсловия и професии.

Годините, прекарани в Севиля, оставят дълбок отпечатък в живота на Сервантес. Младежът е буден и ученолюбив, голям приятел на книгите. Севиля е шумно и живописно пристанище – врата към Америка. Сервантес влиза в допир с един нов свят – шумен, весел, без задръжки, плъзнал из пристанища, пазари, улици и площи, пред църкви и катедрали, в ниските квартали край Гуадалкивир. Една кула, наречена златна, съхранява временно товарите злато, превозени от Новия свят.

Тук той посещава театъра на Лопе де Руета (1510–1565), драматург, режисьор и актьор, импресарио и директор на труппа, испански Молиер, създател на новото драматическо изкуство, учител и вдъхновител на всички драматурзи от испанския Златен век. Оттук и любовта на Сервантес към театъра и неуморимата му страст да пише комедии и драми.

Съображения от материално естество, както винаги нерадостни, налагат нова смяна на декори. Мадрид, 1566, Мигел е на 19 години. Той става ученик на известния по това време Хуан Лопес де Ойос, педагог, поет и пламенен привърженик на Еразъм. Именно от него се споменава за първи път през 1568 г. името на Сервантес, като го нарича „скъп и любим мой ученик“. Не почива на истината твърдението, че Сервантес бил учител в същото училище, но е напълно доказано, че пише вече стихове. По случай смъртта на Елизабет дьо Валоа, съпруга на Филип II, Лопес де Ойос издава сборка стихове, посветени на покойницата. В това сборниче Сервантес участва с една елегия и един сонет-епитафия. Тези стихове нямат никаква художествена стойност и може би техният автор не ги е и виждал отпечатани, защото книжката излиза на бял свят през 1569 г., а по това време Сервантес не е вече в Испания. Отхвърлят се категорично предположенията, че Сервантес е следвал в Саламанка и че дори имал научна степен.

През 1568 г. Сервантес постъпва на служба при папския легат Джулио Акуавива, с когото в края на същата година заминава за Италия.

Според някои биографи той е трябвало да бяга, защото бил наранил на дуел (спор за някаква благородна дама) Мигел де Сегура. Дуелите, забранени от кралската власт, се наказвали с отсичане на дясната ръка. В случая престъплението се свързвало и с „обида на величество“, защото сцената с дуела се разиграла близо до кралския дворец. Тази теза се подхранва от един пасаж от „Галатея“, за който се смята, че има автобиографичен характер. В него се споменава, че един от героите пастири е трябвало да избяга в Италия за това, че се е бил с някого на дуел.

Според други биографи обаче Сервантес заминава за Италия да си търси щастието, пък дори и хляба, защото материалното му положение било много лошо.

С кардинал Акуавива той посещава последователно Палермо, Милано, Флоренция, Венеция, Парма и Ферара, но към края на 1569 г. напуска службата си и постъпва войник в полка на Мигел де Монкада. Ротен командир му бил някой си Диего де Урбини от Гуадалахара. С полка си е на гарнизон в различни италиански градове до 1571 г.

Растящата морска сила на турците представлява съвсем реална заплаха за всички средиземноморски държави. Особено е заплашено венецианското владение Кипър. Водят се преговори за сключване на съюз между папа Пий V, испанския крал Филип II и Венецианската република. Пред голямата опасност временно се забравят съперничества и вражди, християнската солидарност взема връх и се стига до обединение на трите флоти под командата на дон Хуан Австрийски, незаконен брат на испанския владетел.

В южноиталианското пристанище Месина се събират папските и венецианските галери с испанската флота. Губи се ценно време поради слабата организация и дисциплина. Междувременно турците сломяват съпротивата на кипърци и избиват всички пленници, начело с венецианския пъководец Брагадино.

Съюзническата флота, след папски апел за бързи действия, се насочва към остров Корфу, спуска се на юг покрай епирския бряг и взема курс към залива на Патрас, където е пускала котва флотата на османците.

Стълкновението става на 7 октомври 1571 г.

Победата на съюзниците е пълна, въпреки численото превъзходство на врага. Тридесет хиляди турци убити и пленени, сто и тридесет неприятелски галери в ръцете на съюзниците, дванадесет хиляди християни-гребци освободени срещу петнадесет потопени съюзнически кораба и осем хиляди убити – тази е равнотетката от голямата морска битка.

Сервантес се бие с ротата си на кораба „Маркеса“. Той е болен, но въпреки настояванията на капитана и на бойните му другари, взема участие в боя и се излага на опасност в най-критичните минути. Ранен е на три места. Два куршума в гърдите и един в лявата ръка, която остава саката до края на живота му „за по-голяма прослава на дясната“, както сам казва в глава първа на „Пътуване в Парнас“. В предговора към „Поучителни повести“ той пише: „На Лепанто той изгуби лявата си ръка; раната може да изглежда грозна, но той смята, че е хубава, защото напомня за най-паметната битка на миналите векове, каквато сигурно няма да видят нито настоящите, нито бъдещите поколения...“

Сервантес посвещава по-късно на Лепанто една драма – „Морско сражение“, която за нещастие е безследно изчезнала.

Излекуван от другите рани, Сервантес постъпва да служи в ротата на Понсе де Леон. Участва в експедициите Наварин (1572), Тунис (1573) и Ла Голета (1573),

а след това престоява още две години в Италия в различни гарнизони в Сицилия, Сардиния, Генуа и Ломбардия и най-дълго в Неапол.

В хубавите италиански градове Сервантес диша въздуха на Ренесанса, радва се на свободата, добива определен вкус към литературата. Върху неговото въображение са подействали Ариосто с епическия си размах, Санадзаро с подчертания буколически характер на произведенията си, Бокачо с безсмъртния си „Декамерон“.

Окичен с ореола на славен воин, ветеран от десетки битки, преди да е навършил 28 години, вдъхновен за славни дела и изпълнен с най-смели планове, Сервантес, след седем години отсъствие, отплаува от Неапол за родината си през септември 1575 г.

Той носи препоръчителни писма до краля от дон Хуан Австрийски и от херцог де Сеса, испански вицекрал на Неапол. Те ходатайстват да му бъдат признати заслугите и да бъде повишен в чин капитан.

Недалеч от устието на река Рона галерата „Сол“, с която пътуват Мигел и брат му Родриго, е нападната и след славен, но неравен бой – пленена от алжирски корсари. Горчива ирония на съдбата! Препоръчителните писма, на които Сервантес толкова разчита, стават причина определеният откуп да е висок като за високопоставено лице. Тъй започва петгодишният пленнически период от живота на големия писател. Пет пъти се опитва да избяга. Плановите му са изобретателни и дръзки. Той е организатор, стратег и водач на другари по съдба. Ту предателство, ту нещастно съвпадение, ту несръчност или недобросъвестност от страна на „спасителите“ водят до провал. Сервантес поема винаги вината върху си, обявява се за единствено отговорен, мисли винаги за другите. Надеждите за високия откуп карат господарите му да бъдат все пак снизходителни към него, избивайки най-безмилостно неговите съучастници. През тези пет години той нито за миг не се примирява със съдбата си, непрекъснато съзаклятнички, не унива и след най-големи беди. С много от своите действия той напомня Рицаря на печалния образ, който черпи нови сили от всяко поражение и превъзмогва с по-укрепнал дух всяко премежdie. Сервантес не само действа, но мечтае и пише. Цяла поредица от драми, написани в тежките часове на пленничеството, са се изгубили за потомството, но трябва да се предполага, че най-важните автобиографични данни са запазени благодарение на „Разказът на алжирския пленник“, вмъкнат в първата част на „Дон Кихот“, на повестта „Щедрият любовник“ (една от „Поучителни повести“), а също и на драмите „Алжирските тюрми“, „Животът в Алжир“ и „Великата султанка доня Каталина де Овиедо“, чиято главна стойност, ако не и единствената, е автобиографичният им характер.

На 19 септември 1580 г. Сервантес е най-после освободен. След седем години престой в Италия и пет години плен Сервантес се завръща в отечеството си.

„Като я видяхме [испанската земя], забравихме изведнъж всички теглила и лишения, сякаш не бяхме преживели нищо лошо; толкова голяма е радостта да си възвърнеш загубената свобода“ – възкликва алжирският пленник („Дон Кихот“, I/41).

В глава първа на „Пътуването в Парнас“ Аполон посреща Сервантес в планината на поетите с думи на възхвала и признание и между другото му казва:

*Почести и охолство не ще ти липсват вече,
защото ти дълга си като воин изпълни,
ти дълго би се и винаги пресмело,
доказа го най-ярко ръката ти саката.*

Няма нито почести, нито охолство. Военните подвизи са забравени, препоръчителните писма изгубени, самите покровители са изпаднали в немилост и вече без всякакво влияние. Семейството му е потънало в дългове, с цената на огромни жертви са били изплатени откупите на Мигел и Родриго. Бащата е вече грохнал и едва работи.

Братът на Сервантес, Родриго, се бие в редовете на испанската войска в Португалия. Притиснат от нуждата, за там заминава и Мигел. Макар и ветеран, той е отново прост войник. Участва и в една експедиция в Азорските острови.

Филип II, син на португалска принцеса, предявява претенции за овакантия престол на Португалия (след загадъчната смърт на крал Себастиан в Африка) и с оръжие в ръка налага своето искане. Годината 1580 се ознаменува с обединяване под един кралски скиптър на двете световни империи на времето.

Идиличният пейзаж край река Тахо го кара да мечтае. Той му напомня и една област в Италия, за която са му казвали, че била вдъхновила Санадзаро да напише прочутия си пастирски роман „Аркадия“, върхна точка в развитието на този жанр и първообразен на много подражателски произведения.

Пастирският роман е плод на крилато въображение, често обременено от редица условности, в него изобилстват стилизираните клишета и украсителна реторичност, многобройни лъженаучни отстъпления и неправдоподобни, кухо и изкуствено звучащи излияния.

Въпреки несъстоятелността си, въпреки сладникавото бягство от реалността, тези романи са намирали голям отзвук у читателите и са били търсени от издателите.

Сервантес не е имал високо мнение за тези произведения, толкова несъзвучни с неспокойния му дух и крайно динамичния му темперамент. В повестта „Разговорът на две кучета“ или „Сципион и Берганса“ („Поучителни повести“) кучето Берганса казва за пастирските романи:

Всички тези книги са добре написани сънища и блянове за забава на хора, които си нямат друга работа. Те не казват истината. Ако бяха истина, все щеше да има следа в живота на познатите ми овчари от онова прещастливо съществуване, от онези тучни ливади, безкрайни лесове, свещени планини, прекрасни градини, бистроструйни ручеи и кри-

тално чисти извори и от онези задирияния, и от припадането тук на пастир, там на пастирка, от онези звуци на кавал...

Но Сервантес написва пастирски роман. Първите му стъпки в литературата са именно в този жанр, който по начало не е бил по вкуса му.

Според романтично настроените литературоведи, Сервантес е бил вдъхновен за това си начинание от девойката Каталина де Саласар Паласиос и Восмедиано, за която се оженва на 12 декември 1584 г. За трезво гледащите сервантисти Сервантес е направил този компромис с вкуса и разбиранията си от съвсем практични съображения. Той е имал нужда от пари. Той плаща данък на времето, за да му бъде по-добре заплатен трудът. „Печалба търся, защото без нея и пет пари не струва славата“ („Дон Кихот“, II/62).

И така през 1585 г. вижда бял свят „Галатея“ под точното заглавие: „Първа част на Галатея, състояща се от шест книги“.

Н. М. Любимов много правилно отбелязва („Сервантес – майстор на словото“ – наблюдения на преводача), че на реалиста Сервантес му е тясно и душно в рамките на пасторалния роман и че въпреки вкаменелите форми на жанра в „Галатея“ нахлува живителната струя на живота.

Животът на Сервантес е безкраен низ от илюзии и убиваща илюзиите действителност. От пепелищата никнат нови илюзии, които изпепеляват в нов досег с живота. Такъв е животът и на неговия дон Кихот.

Ако допуснем, че „Галатея“ е израз на любовта му към бъдещата съпруга, той е зле възнаграден, бракът е несполучлив и съпрузите живеят докрай разделени.

Потърсим ли разковничето в материалния стимул – провалът е още по-очебиен.

Но Сервантес обича своята „Галатея“ като първа рожба или първа любов. На пет различни места в произведенията си обещава да издаде втората ѝ част (за последен път през 1616 г. в предговора към „Персилес и Сихизмунда“). При прочистването на библиотеката на дон Кихот свещеникът казва на бръснаря по повод на „Галатея“: „Този Сервантес е от много отдавна добър мой приятел и аз знам, че по му върви на нещастия, отколкото в писането на стихове. Книгата му [„Галатея“] показва находчивост; поставя за разглеждане въпроси и не решава нищо. Трябва да се изчака обещаната втора част... а дотогава нека я запазим“ („Дон Кихот“, I/6).

Не изкупва ли авторът с добродушната си ирония не дотам скромния си похват да изтъква сам произведението си?

Втората част на „Галатея“ не е издавана изобщо, защото ръкописът се е загубил за жалост скоро след смъртта на автора.

Пасторалният елемент е застъпен и в „Дон Кихот“. Макар и да излиза много рядко на пръв план, той много често и на различни места проличава съвсем ясно. Нека не се забравя, че според думите на племенницата (I/6), дон Кихот е чел с наслада не само рицарски романи, но и произведения от пастирския жанр. Тя моли

свещеника да не ги щади, защото се опасява, че излекуван от странстващата си болест, той може да се зарее като пастир из поля и гори.

Речта на дон Кихот пред козарите (I/11) показва колко много е бил той увлечен от буколическия живот. Разказите за пастирката Марсела (I/12, 13 и 14) и за любовниците на Леандра (I/51) са звучали в епохата на Сервантес съвсем съвременно и са се харесвали много на читателя, което показва, че пастирските романи в никой случай не са били по-малко популярни от рицарските. В разказите за сватбата на Камачо (II/20, 21 и 22) и за младежите и девойките от мнимата Аркадия (II /58) се налага не по-малко открито пасторалният жанр. И съвсем логично, в духа на времето, разбитият и сломен дон Кихот потърсва за момент изход от нерадостното си положение в пастирския живот. Но това е само смътен план (II /67).

Отчаяният Санчо, пред смъртното легло на дон Кихот, заговаря за този неосъществен план и подканя умирация си господар да станат пастири, да тръгнат по пътя на някаква нова лудост, щом като безумието е живот, а просветлението носи смърт.

Томас Ман („Пътуване по море с дон Кихот“) по повод на пасторалните елементи в „Дон Кихот“ казва, че Сервантес може би е имал за цел да осмее редом с рицарските и пастирските романи, но той се увлича и сякаш иска да докаже, че това, което неговото време може, може и той и че дори е истински майстор в тази област. Той излиза от рамките на поставената цел и кара читателя да чете с удоволствие това именно, от което той трябва да бъде отучен.

Недоволен от относителния неуспех на „Галатея“, Сервантес се отдава на поезията. Негови стихове се поместват в различни сборници („Духовна градина“, 1585, на Падиля; „Сборник песни“, 1586, на Малдонадо и пр.), но сонетите не хранят. Сервантес опитва щастието си в драматургията. Сам той казва, че в онези години бил написал двадесет или тридесет пиеси. Знаят се заглавията само на някои от тях – „Животът в Константинопол и смъртта на Селим“, „Великата туркиня“, „Ерусалим“, „Морската битка“, „Амаранта“, „Влюбената гора“, „Арсинда“ и „Обърканата“. Текстовете са загубени, макар и някои от тях да се споменават цял век след това. По преценка на самия автор „Обърканата“ „била най-добра между отличните“. Интересно е да се отбележи, че самочувствието му като драматург е неизменно високо. Много по-неуверен е той за успеха на „Дон Кихот“.

Основният му оптимизъм като автор на драми и упоритата му вяра, че звездата му като драматург рано или късно ще изгрее, най-добре проличават от прибавката в проза към „Пътуване в Парнас“, където Панкрасио казва на Мигел:

– Повярвайте ми, ваша милост, че комедиите, както някои хубави жени, имат добри и лоши дни. Успехът им се дължи толкова на щастието, колкото и на действителната им стойност. Виждал съм освиркана комедия в Мадрид да се изпраща с ръкопляскания в Толедо. Не се отчайвайте от началния неуспех, защото, когато най-малко очаквате, ще сполучите с някоя пиеса и по този начин ще спечелите и име, и пари.

Две пиеси от тази епоха са отпечатани едва през 1784 г. – „Животът в Алжир“ и „Нумансия“.

„Нумансия“ е най-добрата от драмите на Сервантес. На това мнение е и авторът, защото това изтъква и толеданският каноник в дългия си разговор за театъра със селския свещеник („Дон Кихот“, I/48). За сюжет служи епическата защита на иберийската крепост Нумансия срещу римския завоевател. След четиринадесетгодишна обсада великият Сципион Африкански превзема града, в който не намира нито един жив гражданин. Последният, Вирнато, се самоубива пред неговите очи, за да няма кой да предаде ключовете на града на победителя. Редом със сцените на безпримерен героизъм се развива трагичната любов на двама млади. Изтъкнатият английски испанист Джеймс Фицморис Кели смята, че покрай хубавите пасажии и интересните епизоди, които не всеки път са в органична връзка с темата, се явява, за жалост, разноезичие в многоплановостта. Доброто впечатление се разваля и поради вмъкване на герои символи: Войната, Болестта, Славата, Испания, река Дуеро. Като признава на драмата качества, не без да изтъкне и недостатъци, Кели смята, че тя не може да се сравни в никой случай с драмите на Шекспир и Марлоу и че е преди всичко друго израз на пламенен патриотизъм.

Шели не скрива възторга си от стихотворното майсторство и поетичния език. Гьоте също е привлечен от Сервантесовата драма, която е на особена почит у немските романтици.

Не намерила отклик в съвременниците, „Нумансия“ на два пъти в историята на Испания е показала силата на своето въздействие и вечната важност на възпетиите в нея добродетели. През 1808 г., по време на обсадата на Сарагоса, е била играна „Нумансия“ и френските нашественици са имали нееднократно възможността да почувстват възпламеняващото въздействие на драмата.

В обсадения от франкистите Мадрид, през 1936 г., драмата отново придобива съвременна сила и острота и примерът на древната Нумансия е поддържал жив патриотизма на защитниците на Републиката.

Към края на живота си Сервантес пише отново драми и комедии, но пред отказа на театрите да ги играят той се вижда принуден да ги публикува в отделен сборник „Осем нови комедии и интермедии“ (1615). В тези пиеси той прави едно усилие да се съобрази с вкусовете на времето, но отива до крайността да подражава на Лопе де Вега, без да достигне неговата висота.

Бруно Франк търси да си обясни провала на Сервантес като драматург и се спира главно на следното.

Сервантес, който е гениален в диалога между дон Кихот и Санчо Панса, както и между кучетата Сципион и Берганса, е слаб и неубедителен в изкуството на реплика в театъра.

От друга страна, неуспехът се дължи на известна интроспективност, на безсилието на Сервантес да се отърси от автобиографичното (изобилието на героични спомени, които напират в него).

Трябва да се каже, че комедиите на Сервантес разочароват. Днес те трудно се четат... Те ни интересуват поради някои изблици на неговия дух и като източник на автобиографични данни.“

Всички единодушно признават, че драматургът Сервантес е чисто и просто засенчен, залят и прегазен от възходящия път на „чудото на природата“ Лопе де Вега, който изпълва света с комедии. Те отговарят на вкуса на читателя и зрителя, те завладяват публиката с голямото майсторство при заплитане и разплитане на интригата, с вроденото чувство за сценичност, с богато и разнообразно въображение.

В „История на испанския театър“ на професора от Сорбоната Шарл В. Обрьон се изтъква и друга причина за неуспехите на Сервантес-драматург:

Педантичният елит на академиите смята бившия злополучен войник за несръчен самоук. Този елит преценява, че Сервантес не е издигнат дух и че са напразни всички усилия, които той полага, за да прикрие това.

Най-умерената и компетентна преценка за стойността на драматическите произведения на Сервантес дава големият испански литературовед Марселино Менендес и Пелайо.

В историята на испанския театър преди Лопе де Вега Сервантес не може в никакъв случай да бъде отминат. Той е предтеча, и то не от обикновените. Върху неговите комедии тегне традиционна и отчасти несправедлива присъда, която започва бавно да се коригира повече от чужденци, отколкото от испанци, автори на по-обоснована критика. Добре е обаче тази реакция да не надхвърли реалните предели, защото в последна сметка става дума за творби с много относителни достойнства. Те имат известна стойност, съпоставени с предшестващите, но разгледани самите те, издават липса на органична връзка, без която не може да съществува поема, и страдат от всички недъзи на техническа неопитност, обременени освен това от пришевна импровизация. Тези творби са интересни всъщност за литературната археология. Самите сервантисти рядко ги четат. Те изглеждат може би по-лоши, отколкото са в действителност, поради голямото име на автора, което още от корицата ни кара да бъдем по-взискателни. От Сервантес в театъра би трябвало да се очакват творения, достойни за Шекспир, не посредствени произведения, в които и най-благосклонната критика намира непрекъснато слабости.

За Сервантес започват много трудни години – често следите му се губят изцяло, – непосилни и неспокойни години, които предшестват появата на безсмъртните му творби.

След като се е убедил, че поезията не храни, той се убеждава, че и драматургията не може да бъде постоянен източник на дори и скромни доходи. Търси служба

и скоро е назначен в Севиля комисар по реквизицията на храни за интендантските служби на Великата армада. Службата му налага да обикаля различни селища на Андалусия. На бедняка Сервантес се е паднала тежката задача да изтръгва злъка от устата на осиромашалите селяни, за да си печели хляба. През 1587 г. в Есиха, добросъвестен и наивен, той накарва с действията си интересите на Църквата и е временно отлъчен. Въпреки непрекъснатите неприятности не престава да пише. Съчинява патриотична ода, с която пожелава успех на Великата армада (1588) и към края на същата година в друга ода оплаква поражението. За превишаване на права влиза в затвор, защитава се енергично, извоюва свободата си и заживява в Севиля. Много малко се знае за него през годините 1590 и 1591.

В Архивите на Индиите, огромно старинно здание в центъра на Севиля, имам възможност с очите си да видя един експонат, много често отминаван с безразличие от посетителите. Молба до краля, подписана от „някой си“ Мигел де Сервантес Сааведра, с която великият несретник като последен службогонец поставя кандидатурата си за някаква счетоводно-финансова, съдебна или административна службица в Нова Гранада или Гватемала, в Картагена (днешна Колумбия) или в Ла Пас (сегашна столица на Боливия). Нервен почерк. Спазени са всички протоколни обръщения и сакраментални формули – дата май 1590 г. На бялото поле с дата 6 юни 1590 г. е изписана с бюрокралично краснописание резолюция, с която под благовиден предлог не се удовлетворява прошениято. Жесток отказ, но ако беше назначен в Новия свят, Сервантес може би нямаше да напише „Дон Кихот“.

През 1592 г. събира отново храни в провинция Хаен. Попада за объркани сметки отново в затвор. През 1593 г. е в Севиля, през следващата година – в Гранада. При най-големи неудобства той не престава да твори. Съдбата му изиграва още една зла шега – през 1595 г. спечелва на състезание между поети в Сарагоса ... три сребърни лъжички. През тези години се появяват по различни поводи негови стихове.

На 5 септември 1592 г. се задължава с договор да напише комедии за трупата на Родриго Осорио, но не се знае дали е изпълнил договорните си задължения.

През 1595 г. услужва с държавни пари на един португалски banker, който малко след това е обявен в несъстоятелност. Не може да възстанови сумата и попада отново в затвора през 1597 г. Оправдан е и е пуснат на свобода. В съдебните книжа се говори само за прекалена доверчивост, непредпазливост, лекомислие, немарливост, никъде не се поставя под съмнение честността и не се петни доброто име на писателя.

Почти няма никакви сведения за периода 1598–1601. Лежи в затвор и през 1602 г.

Нека се опитаме да влезем в положението на Сервантес. Той върши в течение на години работа, която не е по вкуса му, която му е дори противна. Тя го кара да измъчва народа, който обича. А същевременно Сервантес е погълнат изцяло

от бъдещите творби, които зреят в него. Счетоводството е осъдено неминуемо да страда от всеобхватно настъпващия творчески процес.

През 1603 г. е повикан за обяснения от финансовите органи във Валядолид. Въпросът остава неуреден, но той намира издател за едно ново свое произведение; „Хитроумният идалго дон Кихот де ла Манча“ (първа част). Разрешението за издаване на новата книга е от 26 септември 1604 г., а през януари 1605 г. романът е вече в ръцете на читателя.

Тези петнадесет години (1590–1605) са може би най-слабо издирени и проучени от изследователите-сервантисти, въпреки че е направено всичко възможно в тази насока. Кога точно е започнал Сервантес да пише „Дон Кихот“? Знае се с положителност само, че не преди 1591 г., тъй като в първата част се споменава произведение на друг автор, издадено след тази дата. Къде е писал „Дон Кихот“? На този въпрос може да се отговори само с догадки и предположения. Самият автор загатва в предговора към първата част, сякаш за да се извини за някои неблагоприятни обстоятелства, че съчинението е писано отчасти в затвора. Съществува дори много странно съревнование между няколко затвори в Испания – два или три в Севиля и затвора „Медрано“ в Аргамасиля де Алба – кой от тях да бъде обявен за „вдъхновител“ на Сервантес.

Новото произведение се посреща с небивал интерес, то е истински триумф за автора, който едва пред прага на старостта получава признание. Въпреки прибързаната и злобна преценка на Лопе де Вега, че „няма по-слаб поет от Сервантес и по-глушава творба от ‘Дон Кихот’“, романът – първият модерен роман във всемирната литература – бързо се разпространява.

Още в първата година се изчерпват шест издания, публикувани в Мадрид, Лисабон и Валенсия. През същата година около 1500 екземпляра се разпространяват и в Новия свят.

Произведението се превежда на английски от Томас Шелтън през 1612 г., но още преди това е било известно на някои английски писатели. Съществува дори предположение, че Шекспир е участвал в някакъв опит да се драматизира „Дон Кихот“.

Френският превод на Сезар Уден се появява през 1614 г.

Рядко книга е била така разграбвана. Тя намира отзвук в широки читателски кръгове.

Въпреки успеха материалното положение на автора не се подобрява. Не спират и семейните неприятности. Той е разделен от жена си, но не е сам. С него живеят сестрите му Магдалена и Андреа, извънбрачната дъщеря на Андреа, както и Исабела Сервантес, незаконна дъщеря на писателя от връзката му с Ана Франка де Рохас (1583). Тези дами, не всички с безупречно поведение, го въвличат в разправии, скандали и непосилни разходи. През 1606 г. Дворът се премества от Валядолид в Мадрид. Преселва се в новата столица и Сервантес.

Макар и да получава аванс срещу подготвяните „Поучителни повести“, Сервантес е принуден, за да излезе от затруднение, да търси отново служба. Граф де Ле-

мос, комуто посвещава повестите си, е назначен вицекарл на Неапол. Сервантес подава молба за библиотечарска длъжност при него, но получава отказ, защото не умее да се огъва и ласкае. Друг, по-гъвкав, го измества.

През 1613 г. излизат от печат „Поучителни повести“, които с право се смятат за най-значителното произведение на Сервантес след „Дон Кихот“. Някои повести, като „Ринконете и Кортадильо“ (историята на две деца-крадци), „Разговорът на две кучета“ („Сципион и Берганса“) и „Стъкленият лицензиат“, са истински бисери, напълно равностойни на най-хубавите страници на великия роман. Нищо чудно впрочем, тъй като те са преминали през същата творческа лаборатория, защото са плод на същото вдъхновение и на същия гениален полет на духа.

Тези повести са истинска фреска на живота в Испания, многобагрена и живописна картина на нрави и обичаи в различните ѝ области, многолика галерия на типове и образи от всички съсловия и професии.

В забележителния си предговор към тях Сервантес казва:

Нарекох ги поучителни, защото – ако си дадеш точна сметка – от всяка една от тях можеш да извлечеш полезна поука... Аз първи написах повести на испански, защото всички други, които са отпечатани и се четат в нашата страна, са преведени от други езици. А тези са мои, мои собствени, не са нито плод на подражание, нито крадени. Зачена ги умът ми и ги роди перото ми, а сега ще растат и възмъжават в ръцете на читателите.

Това твърдение на автора, което може да се стори прекалено самонадеяно и категорично, е напълно вярно. Литературоведите-сервантисти са единодушни, че повестите на Сервантес са първите оригинални и самобитни произведения от този жанр на испански език, освободени от всякакво подражателство и подчертано чуждо влияние.

Тези „Поучителни повести“ бележат втори голям успех на Сервантес. За него Тирсо де Молина казва, че е испанският Бокачо, а Лопе де Вега признава превъзходството на Сервантес като повествовател.

Много по-късно Уолтър Скот признава, че „Поучителни повести“ на Сервантес го вдъхновили и му внушили мисълта да се прояви именно в този литературен жанр.

На друго място в предговора си Сервантес говори за портрета, който му е нарисувал художникът Хуан де Хауреги (1600), съхраняван днес в Испанската краляка академия.

Няма по-добър атестат, че портретът е действително на Сервантес – защото това се оспорва – от следните думи на писателя:

Човекът, когото виждате тук [на портрета] с орлов поглед, кестениява коса, широко и гладко чело, с весели очи и с извит, макар и не дълъг нос;

с посребрена брада, която само двадесет години по-рано бе златиста; с дълги мустаци и малка уста, със зъби нито дребни, нито много големи, които са само шест на брой, и то зле подредени и разклатени; с тяло между двете крайности, нито едро, нито дребно; с лице живо оцветено, по-скоро бяло, отколкото мургаво, леко прегърбен и с тромава походка. Този е човекът, който написа „Галатея“ и „Дон Кихот де Ла Манча“, „Пътуване в Парнас“ [отпечатано една година по-късно] и други произведения, пръснати, носени от вятъра, дори и безименни. Този е човекът, когото наричат МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС СААВЕДРА.

Такъв се вижда самият Сервантес между годините 1600 и 1613. В това описание има и добродушно снизхождение, и незлоблива ирония, и нескривана гордост.

През 1614 г. се появява „Пътуване в Парнас“, нов поетически опит на Сервантес, вдъхновен по негово собствено признание от „Пътуване в Парнас“ (1582) на италианеца Чезаре Капорали. Това е дълъг поименен списък в рими на съвременни поети. Произведението не представлява особен интерес, защото авторът е творец, а не критик, защото той е гениален в прозата, а доста посредствен в поезията. Той самият доказва това със своя послеслов-бележка в проза, който е най-хубавото в произведението. Опитът му да критикува се изражда в излишно и неоправдано венцехвалене.

Сервантес работи усилено, здравето му е доста разклатено – страда от воднянка, – но високият дух и творческата страст не отслабват. Той трябва да остави на човечеството в завършен вид вече замислени произведения. Стигнал е до глава 59-а на втората част на „Дон Кихот“, когато го изненадва новината, разпространена в Сарагоса, за предстоящата поява на втората част на „Дон Кихот“, написана от лиценцията Алонсо Фернандес де Авелянеда. Малко след това в Тарагона излиза от печат малката творба на плагиатора. Името му е псевдоним, но и до днес не е установено кой се е скрил зад него. Много мастило се е изляло в предположения и кое от кое по-фантастични хрумвания. Плагиатът – зла шега, хула и обида – се приписва ред по ред на всички врагове на Сервантес, в това число и на самия Лопе де Вега. Изразено е било дори подозрение, че всичко е игра на самия Сервантес, маневра, за да изпъкнат с по-голяма сила достойнствата на оригиналната втора част. Излишно е да се спираме на това предположение – триковете на модерната реклама не са били познати на онази епоха, а още по-малко са били по вкуса на набеждения.

Голямо е възмущението на Сервантес, защото в лъжепроизведението не е пощаден и той самият – наречен е „старец“ и „инвалид“. Но той скърби и за своя герой, за дон Кихот, който завършва – след жалки патила – в лудница. Срещу Рицаря на печалния образ е отправено и жестокото обвинение, че е разлюбил Дулсинея.

Разгневен, дон Кихот решава да не отиде в Сарагоса, както е намислил, а да се запъти към Барселона, за да опровергае осквернителя (II/60).

А Сервантес в яда си решава да избърза с издаването на истинската втора част. Тази бързина се отразява на стройното развитие на действието. В последните петнадесет глави се долавя известна разпокъсаност, откъслечна епизодичност, поява на не всеки път сполучливи хрумвания и поплънки.

През 1615 г., една година преди смъртта на Сервантес (той е написал вече втората част на „Дон Кихот“ и чака разрешение от Инквизицията за нейното отпечатване), в Мадрид идва мисия на френския крал. Френските пратеници, за голяма изненада на домакините, били вече чели първата част от безсмъртното произведение на френски и поискали да се запознаят с автора. Осведомени за бедственото му положение, тяхното недоумение е майсторски прикрито в дипломатичните думи на един от тях:

Щом като нищетата го кара да пише такива шедьоври, не ни остава нищо друго, освен да благодарим Богу, че му е отредил да живее сред лишения.

На 5 ноември 1615 г. се разрешава отпечатването на втората част на „Дон Кихот“, която скоро след това се публикува, посрещната от нетърпеливите читатели с голям интерес.

До 1617 г. се появяват още 10 издания (пет от първата част в Брюксел: 1607, 1611, 1617, Мадрид, 1615, и Милано, 1610; четири от втората част – Мадрид, 1615, Брюксел и Валенсия, 1616, Лисабон, 1617; двете части заедно в Барселона, 1617).

Първият превод на немски е на Йоаким Цезар от 1648 г. На руски се превежда за пръв път през 1769 г. Първият български превод на Христо Самсаров се появява през 1882 г.

Последната творба на Сервантес е „Персилес и Сихизмунда“, роман в четири книги (трета и четвърта носят като подзаглавие „Северна история“) с общо 79 глави. Тя се издава посмъртно през 1617 г.

Менендес и Пелайо намира, че е недооценена естетическата стойност на това произведение от последните години на автора. Според него, особено в последните две части, има страници, които принадлежат към най-хубавото, написано от Сервантес. В началото обаче „множество сенки се движат сред мъглите на несъстоятелна и фантастична география“. По-нататък същият казва, че „издържаният стил и винаги плодотворното изобретателно въображение не успяват да прикрият лесната и вулгарна неправдоподобност на приключенията, основния недъг на концепцията – отвличания, корабокрушения, постоянна намеса на разбойници и пирати“. Описвайки последните странствания на двамата влюбени, Сервантес разказва отчасти спомени от своята младост, озарени от залязващото слънце на старостта.

Възвишено трогателно е посвещението на романа на Лемоския граф. Това са последните думи, написани от Сервантес, само няколко дни преди да умре.

Той взема началния стих на старинна народна песен:

С крак в стремето поставен

и добавя:

*и с чувството на близка смърт
към теб, сеньор, се аз обръщам.*

Той е получил последното причастие, знае, че скоро ще умре и все пак крои планове:

Ако имам щастието, но защо говоря за щастие, ако стане чудо и оживея...

Възнамерява да напише нови творби и вечно обещаваната втора част на „Галатея“. Посвещението е от 19 април, а смъртта настъпва само четири дни по-късно, на 23 април 1616 г.

Погребан е в Мадрид, на улица Кантаранас, в женския манастир на ордена „Света Троица“, който е бил разрушен по-късно, така че днес никой не знае къде е гробът му.

Но когато гробът е неизвестен, не се ли стига по-лесно до безсмъртието? Смърт, която не е свързана с определено тленно място, не подхранва ли по-лесно легендата, не дава ли криле на славата?

На един от централните площади в Мадрид – Пласа де Еспаня – се издига паметник с безсмъртната двойка – дон Кихот и Санчо Панса. Това е надгробният паметник на безсмъртието.

Тодор П. Нейков